

ZLOČINY V AFEKTU – FORENZNÍ VYHODNOCENÍ – PRÁVNÍ KOMENTÁŘ

forenzní fórum

Ilja Žukov¹
Jaromír Hořák²
Slavomil Fischer³
Radek Ptáček⁴

¹Psychiatrická klinika 1. LF a VFN UK
Praha

²Právnická fakulta UK Praha

³Pedagogická fakulta UJEP
v Ústí n. L.

⁴Policejní akademie ČR, Praha

Kontaktní adresa:

doc. MUDr. Ilja Žukov, CSc.
Psychiatrická klinika 1. LF UK a VFN,
Praha

Ke Karlovu 11
120 00 Praha 2

e-mail: iljazukov@seznam.cz

Podpořeno v rámci GAČR
406/09/0367

SOUHRN

Žukov I, Hořák J, Fischer S, Ptáček R.
Zločiny v afektu – forenzní vyhodnocení – právní komentář

Afekty jsou náhlé a rychle začínající a často rychle odeznívající emoční reakce na různé podněty a jsou doprovázeny jak vegetativními, tak i např. mimickými projevy. V rámci afektu často dochází k těm nejzávažnějším trestným činům – vraždám. Ve vyhodnocení zločinů v afektu nepanuje mezi znalci terminologická, ale ani názorová shoda. Autoři se snaží zmapovat snahy o vymezení a pojmenování afektu ještě prostého, nepatického, nicméně velmi silného, který u znalců dlouhodobě vyvolává potřebu forenzně zásadně jej i ohodnotit. Ve shodě s právnickým komentářem se autoři snaží, při vědomí existence nového trestního zákoníku, preferovat rozlišení na afekt prostý a patický. Nedoporučují používání termínů afekt nevládnutý, či dokonce nevládnutelný. Současně upozorňují na nutnost dalšího bádání a vymezení afektu ještě prostého, ale již přecházejícího v afekt patický, kdy toto pomezí – hranice, jeho diagnostika, znalecké vyhodnocení, patří bezpochyby k nejobtížnějším úkolům forenzní psychiatrie. Jsou si vědomi, že tento přechod zcela jistě existuje, ale na své znalecké vyhodnocení a terminologické pojmenování dosud čeká. Autoři upozorňují na nutnost dalšího dialogu mezi psychiatry, psychology, ale i právníky, kteří se zločiny v afektu zabývají. Právní komentář odráží aktuální pohled na problematiku zločinů v afektu a je pro psychiatry zásadní, protože již zohledňuje existenci nového trestního zákoníku. Z komentář-

SUMMARY

Žukov I, Hořák J, Fischer S, Ptáček R.
Crime in Affect – A Forensic Evaluation – Legal Comment

Affects are sudden and quickly starting and often rapidly subsiding emotional reactions on different stimulations, accompanied with both vegetative and facial expressions. The affect is often connected with the most serious types of crime – murders. There is no terminological or opinion agreement among experts in affect crimes evaluation. Authors endeavour to chart efforts to define and describe the affect simple, not pathic, but still very strong, which evokes the need of forensically assessing among the experts. In accordance with the juridical commentary, the authors, in the knowledge of the latest penal code, endeavour to prefer distinction between affect simple and pathic. They don't recommend the use of terms affect uncontrolled or even uncontrollable. At the same time they point out the necessity of further research and definition of affect simple, but already in the process transformation into affect pathic, when this frontier – border, its diagnosis, expert evaluation, is undoubtedly one of the most difficult tasks of forensic psychiatry. They are aware that this transition is certainly there, but without any expert evaluation or terminological description yet. The authors highlight the need of further dialogue among psychiatrists, psychologists, but lawyers, who deal with affect crimes, too. Juridical commentary reflects the current view on the issue of affect crime and is for the psychiatrists essential, because it already

ře je patrné, že i pro odborníky z právní oblasti je problematika zločinů v afektu jednou z těch diskutabilních a obtížně uchopitelných.

Klíčová slova: patický afekt, kriminální činy v afektu, forenzní psychiatrie, forenzní hodnocení.

takes the existence of new Penal Code into account. The comment apparently shows that the issue of affect crimes is a controversial topic even among experts in the juridical area.

Key words: pathic affect, crime in affect, forensic psychiatry, forensic evaluation.

ÚVOD

Při afektech je tendence k neuváženému jednání, ale lze je zvládnout volnými mechanismy, kterým je možno a nutno se naučit systematickou výchovou a sebekázní.

Je známo, že vznik a především pak z našeho hlediska důležitý průběh je závislý na vrozených konstitučních vlastnostech (osobnostních charakteristikách, osobnostní struktuře) a také samozřejmě na okamžitém stavu emotivity.

Termín nezvládnutý afekt nebývá doporučován. Je jím míněn stav – afekt, který měl a mohl být zvládnut, ale propukl u člověka výbušného nebo asociálního. Užívání se nedoporučuje již z toho důvodu, že je často v soudně-znaleckých posudcích zmiňován jako příčina omezené, nebo dokonce vyloučené schopnosti ovládat jednání, a to se všemi možnými právními důsledky, jako je například úplná exkulpace šetřeného – stíhaného.²²

Přesto trvá situace, kdy názory na vhodnost použití termínu „nezvládnutý afekt“ mnohých znalců nejsou zcela konzistentní, a někdy jsou i naprosto kontroverzní. To se ukazuje například při revizních expertizách a ústavním vyhodnocování zločinů násilného charakteru v rámci afektu.

FORENZNÍ VYHODNOCENÍ

Höschl⁹ totiž ústy spoluautorů nezvládnutý afekt připouští a hovoří o tom, že jde o afekt mimořádně silný, při němž postižený není schopen v dostatečné míře ovládnout své chování pro intenzivní emoční tenzi, přestože si uvědomuje, co dělá. Dále zmiňuje ten fakt, že dotyčný není absolutně neschopen ovládat své jednání, protože zde mj. chybí jakákoliv porucha vědomí a nedochází k amnézii. Jednání při nezvládnutém afektu zmiňuje jako nepromyšlené, s tím, že se při něm mohou vyskytnout násilné činy.⁹ Tedy do značné míry i nevylučuje forenzně podstatný vliv nezvládnutého afektu na násilnou delikventní aktivitu a bývá taktéž řadou soudních znalců citován.

Pavlovský ve své Soudní psychiatrii a psychologii²¹ termín nezvládnutý nedoporučuje, avšak připouští afekt nezvládnutý jako přiměřený výraz pro silný afekt v rámci normální psychiky a jeho zvážení přenechává soudu.

Útrata v Soudní psychiatrii se problémem nezvládnutého afektu zabývá podrobně a staví se na stranu jeho obhájců, včetně forezních důsledků. Chápe nezvládnutý afekt jako stav ležící mezi normálním a patickým afektem, kdy jeho nositel sice je si vědom toho, co koná, ale svému jednání není prakticky schopen zabránit, a přimlouvá se za uznání hraničních forem afektu, který leží „někde mezi“ normálním a patickým afektem. Operuje pojmem „afektivní tunel“ majícím následující charakteristiky:

- vtěsnání v zaměřenou aktivitu;
- potlačení větší části reality;
- setrvávání v nastoupeném jednání.

Podporu pro existenci tohoto stavu, nezvládnutého afektu, nachází ve srovnání s obrazem afektivního stuporu, který je uznáván, a kdy se jedná o stav, kdy jednotlivé psychické funkce nejsou postiženy v afektu současně a ve stejné míře.²⁶ Uvažuje tak, že nezvládnutý afekt by měl být opakem afektivního stuporu. Stavem, kdy člověk ví, co koná, ale není schopen tomuto svému jednání zabránit.

V Diagnostice duševních poruch Janík a Dušek obohatili „afektologii“ a další termín a ty „vystupňovaný afekt, s tím, že jej staví na roveň afektu nezvládnutému. Vidí tento afekt jako mimořádně silný, spojený s tím, že postižený není schopen plně se ovládnout při zachovaném vědomí, a vystupňovaný afekt hodnotí dále jako krajní variantu normálního afektu.¹³

Víme, že podle svého temperamentového založení jsou různí lidé i různě disponováni k vybavení afektů. Afekty se vyznačují každopádně silnou tendencí k vybití, kdy současně dochází k potlačení rozumové úvahy a obvyklé zábrany padají. Delikty provedené v rámci afektu jsou proto charakterizovány nerozvážeností a nezřídká je následující i silné pocity viny, lítosti a studu. Pavlovský hovoří o tom, že na vrcholu může dojít i tzv. zúžení vědomí, protože pozornost je úzce zaměřena na objekt (jedince), afekt vyvolávající. Ostatní vjemové pole zvažuje jako nejasné.²¹ Dají se tak vlastně vysvětlit i tzv. útržkovité vzpomínky a řady afektivně podmíněných trestných činů. Pavlovský však zdůrazňuje, že nejasnosti ve vybavování zažitého by se měly zásadně týkat pouze vzpomínek na podružné, nepodstatné děje, které pouze doprovázejí událost hlavní (delikt samotný).

Pavlovský zastává názor, že forenzní vyhodnocení afektivního deliktu může dojít vlastně ke dvěma situacím. V první řadě jsou to osobní dispozice – osobnostní struktura, která vede k delikventnímu chování (emoční labilita, explozivita, impulsivita), vlastně tak podmiňuje i sníženou odolnost vůči zátěži a zvýšeně dráždivé reakce i na podněty, jinými akceptovatelnými zcela normálně. Tito jedinci, tato stereotypie, vlastně prokazatelný a trvalý vzorec chování nás, co se týče studia biologických korelátů, zajímají pochopitelně nejvíce, protože problém je tzv. „v nich samotných“. Druhou kategorií afektivních deliktů vymezuje jakožto podmíněnou a vlastně i vyvolanou nadměrným stresorem, stresory. Nadměrně frustrující, vysoce konfliktní a dlouhodobá stresová situace, mimořádně silně provokující faktor, provokace opakované, z nichž ta poslední má účinnost, nezřídka s fatální příchutí, „poslední kapky“. Ta pak spustí doslova bouři nahromaděných afektů s agresivním jednáním velké intenzity. Děje se tak i u dispozičně nekonfliktních, sociálně velmi dobře adaptovaných jedinců, rozhodně ne asociálních, či dokonce antisociálních.

Podobně přistupuje k afektivním deliktům i Študent,²⁵ který o nich uvažuje jako o projevech a vybití osobní krize a konfliktů, které jsou po stránce motivace srozumitelné a které jsme schopni i pochopit. Hlavní váha při nich podle něj spočívá buď na převážně osobnostní struktuře delikventa (výbušnost, emoční labilita), nebo zase na výjimečné a mimořádně provokující a stresující situaci, traumatizaci (dlouhodobý pocit křivdy – mnohdy oprávněný, žárlivost – nepatologická, ale i kontext domácího násilí, pozn. autora). Študent²⁵ dále zdůrazňuje ten moment, že o tom, do jaké míry šlo o afekt „zaviněný“ nebo „nezaviněný“, jaká byla intenzita iniciující události, jaký byl podíl oběti, to vše patří do oblasti lidského sociálního chování (škodlivého, delikventního), na něž se zaměřuje právo trestní a jež hodnotí soud. Soud taktéž samozřejmě rozhoduje o stupni zavinění a následně pak i o výši trestu. Soudům pak přisuzuje schopnost a vlastně povinnost takový silný afekt, stav sice výjimečný, ale zkušeným soudcem uchopitelný, pochopit a náležitě vyhodnotit. Uvažuje tak, že jen v případech, kde afektivní chování není dostatečně srozumitelné, u tzv. „motivačně nejasných“ deliktů a při podezření na „nejasnost“ a přítomnost psychopatologických momentů by měl mít hlavní slovo psychiatr – znalec. Toto se však v praxi rozhodně neděje a znalci jsou přibírání prakticky ke všem afektivním deliktům a rozhodně nezaujímají jednotná stanoviska. Jde samozřejmě v takových případech i o vyloučení jiných psychických poruch v případech takového delikventního – afektivního chování. Jde i o to, zda afekt nevznikl na podkladě poruchy vědomí, či jiných faktorů hodnotitelných lékařem-psychiatrem (např. intoxikace psychotropními látkami).

Študent také zdůrazňuje fakt, že i prostý afekt, je-li obzvláště silný, je doprovázen „zúžením vědomí“. Hovoří o úzce zaměřené pozornosti na afekt vyvolávající osobu (mnohdy oběť), nebo situaci, která pak následně způsobuje „vyblednutí“ širšího pole vědomí a nejasnost, či dokonce zánik okrajových vzpomínek. Toto ovšem nepovažuje v žádném případě za patologii a označuje to za jev běžný a obvyklý.

Hlavní úkol znalce vidí Študent²⁵ v rozlišení, zda šlo o afekt prostý, byť nezvládnutý nebo nekontrolovaný a afekt

patický. Nezvládnutý afekt na rozdíl od mnohých jiných označuje za vědecky nepřijatelný. Hovoří o tom, že nezvládnutý afekt nevystihuje nic patologického, ale poukazuje pouze na to, že obviněný tento afekt nezvládl. Odmítá vůbec úlohu psychiatra v takovémto rozhodování. Termín afekt „nezvládnutelný“ označuje pak za zavrženíhodný, protože doslova implikuje naprostou ztrátu ovládacích schopností. Vyhodnocení zločinů v afektu je však komplikováno mj. i tím, že sám Študent připouští na vrcholu afektu prostého několikavteřinovou kvalitativní změnu vědomí, jejíž průkaz je nesmírně obtížný. Šlo by tedy, podle něj, o nasednutí afektu patického, velmi krátkého, na jinak nepatický afekt prostý. I velmi krátké časové údobí (vteřiny), s kvalitativně změněným vědomím, může mít v rámci zločinu v afektu mít nedozírné a fatální následky.

O patickém afektu víme, že se jedná o jev značně ojedinelý. Řada znalců se s ním za celou dobu svého dlouholetého působení v soudněznalecké praxi nikdy nesetkala. Přesto jeho rozlišení od afektu prostého, jedno již zda s přídomkem nekontrolovaný či nezvládnutý, je pro znalce úkolem zcela zásadním. Úvaha, zda se jednalo o afekt prostý či patický, musí nutně předcházet dalším snahám o vyhodnocení afektivních deliktů z hlediska znalce.

Patický afekt je v první řadě afektem velmi silným. Na jeho vrcholu pak dochází ke kvalitativní poruše – změně vědomí. Tato změna vědomí má charakter nejčastěji krátkodobého mráкотného stavu (délka je individuální, nikde není úzce vymezeno trvání patického afektu). Během patického afektu může dojít k závažným trestným činům, jako je např. těžké ublížení na zdraví či zabití. Hovoří se o tom, že jednání v rámci patického afektu bývá v rozporu s životními postoji postiženého jedince (mysle- no nikoliv případně oběti), s danou situací. Je ovšem nutno upozornit, že ne vždy tak tomu musí být. Na patický afekt, na jeho průběh, je úplná amnézie. Diagnostikování této, nejčastěji krátkodobé, poruchy, je jedním z nejobtížnějších znaleckých úkonů. U patického afektu se předpokládá organické postižení mozku, těžká porucha osobnosti s agresivními projevy nebo např. epilepsie, do té doby nediodagnostikovaná a neléčená. Nemusí tomu tak ovšem být a i „nepsychopatický“ jedinec, bez zjiitelného organického poškození centrální nervové soustavy, může jednat v rámci patického afektu násilně a asociálně. A to i přesto, že propuknutí patického afektu u osob zcela zdravých a splňujících kritéria sociálně dobře adaptovaných jedinců je bráno jako nepravděpodobné. Odlišení deliktu v rámci patického afektu od jiných afektivních deliktů je, jak již bylo řečeno, věcí zcela zásadního charakteru, protože patický afekt jakožto těžká duševní porucha psychotického rázu vylučuje trestní odpovědnost!

Forenzní vyhodnocení patického afektu a zvláště jeho rozlišení od afektu prostého či simulace lze shrnout následovně. Mimo nepravděpodobnost výskytu patického afektu u osob zdravých, jeho nepravděpodobnost značně zvyšuje moment, když posuzovaný-obviněný udává ostře ohraničený úsek bezvědomí. Obviněný nereferuje tak, že by to odpovídalo tomu, že jak se předpokládá, každý afekt ačkoliv „rychle začíná a rychle končí“, má mít určité doznívání na hranici vědomí a nevědomí. Nemělo by tudíž být bezvědomí ostře ohraničeno, kdy někteří autoři používají termín „ostře vykousnuto“. V rámci patického

afektu se postižený není schopen vyznat v situaci a podle ní jednat. Chování by mělo postrádat logiku, mělo by být bizarní. Po mráкотném stavu by měl nastat stav vyčerpání a usnutí, které se považuje za jeden z jeho nejdůležitějších projevů. Předchozí konflikty mezi stíhaným a postiženým jsou brány jako vylučující kritérium pro možné násilné chování v rámci patického afektu. Nutno opět zdůraznit, že tomu tak nemusí být vždy.

Často bývá obháji zmiňována ta skutečnost, kterou chtějí dokázat, že porucha vědomí – patický afekt byl přítomen, když je oběť zasažena nesmyslným počtem bodných ran a předpokládá se obrovská „zuřivost“ u obviněného. Študent toto vysvětluje tak, že se jedná o známý „Blutrausch“, do něhož se podle soudních rozhodnutí obviněný (pachatel) dostal vlastním přičiněním, a to až již po neurčité době od započetí útoku jednal nadále svobodně a s rozmyslem, či nikoliv. Z pochopitelných důvodů se znalci nedoporučuje se zapojit do debaty na téma, od které doby se již nebyl posuzovaný schopen ovládat (která rána, např. nožem, tedy vlastně byla smrtelná). Pro znalce je v tomto případě rozhodující ten stav, ve kterém se obviněný nacházel, když se k činu rozhodl a započal jej.²⁵ Ovšem ani Študent nevyklučuje, že po určité době takové brutální, zuřivé a krvavé asociální aktivity, může dojít k rozvoji patického afektu.

Proti stanovení patického afektu taktéž hovoří fakt změn výpovědi obviněných, kteří po výsleších postupně „ztrácejí paměť“, až nakonec, stojí-li tváří v tvář znalci, si již nepamatují vůbec nic. Při stanovení diagnózy patického afektu je nutné taktéž vždy vyhodnotit, eliminovat možný vliv, ať již neúmyslného, ale i možného vědomého užití psychotropních látek.

Zdaleka největší obtíž ovšem je ten fakt, že patický afekt, tedy krátkodobý mráкотný stav proběhlý na vrcholu afektu prostého, je na rozdíl od jiných mráкотných stavů, trvajících i mnoho hodin, velmi krátkého trvání (někteří hovoří o sekundách!). V tom jsou ve shodě i velmi zarytí odpůrci používání „afektu nezvládnutého“ (popírající jeho forenzní závažnost), s uživateli termínu, kteří vyžadují i následný forenzní dopad takového stavu, je-li jimi diagnostikován.

Přítom je zřejmé, že pouhý několikavteřinový patický afekt je ovšem sotva možné zjistit a odlišit jej následně od afektu prostého. Stejně tak právě oněch několik málo vteřin, obtížně prokazatelných, může být dostačujících k realizaci násilného činu, bez předchozího plánování! Toto je skutečnost, nehledě na pochybnosti, zda tak krátký výpadek vědomí je vůbec možný, protože tuto možnost dosud nikdo bezpečně nevyločil.

Hovoříme-li o patickém afektu, je nutné si uvědomit, že v zahraničí, v rozvinutých státech, není zvažován jakožto jednotka běžná a forenzně významná. Existují soudněznalecké publikace, učebnice, kde se termín patického afektu vůbec nevyskytuje. Pouze je zmíněna možnost eskalace vzrušení u poruch osobnosti (sociopatů), případně retardovaných jedinců až do podoby stavu mráкотného s kvalitativně změněným vědomím.²⁵

Nepanuje tedy všeobecná shoda ohledně toho, že při „afektech“ je tendence k neuváženému jednání, ale lze je vždy zvládnout volnými mechanismy, které, jak se předpokládá, je nutno se naučit systematickou výchovou a sebe-

kázní, což na straně druhé zkrátka není možné předpokládat u všech posuzovaných jedinců.

Soudně psychiatrické a psychologické konference pojednávají otázky spojené s forenzním dopadem emocí velmi často a autoři referátů se snaží určit jasná a obecně platná měřítka pro stanovení normy a patologie afektu. V naprosté většině se přitom jedná o posuzování nejzávažnějších násilných trestných činů – vražd – a posuzování jejich pachatelů. Doslova jako červená nit, jak zmínil Krekule,¹⁶ se touto problematikou táhne možnost diferenciaci mezi afektem vědomým a kontrolovaným a mezi afektem patologickým-patickým, proběhlým při kvalitativní poruše vědomí. Zdůrazňuje dále, že ani Študent na konferenci v roce 1991 nepovažuje za dostatečné pouhé rozlišení na afekt prostý, kterému nepřičítáme forenzní význam, a na afekt patický, spojený s poruchou vědomí, podmiňující nepřičetnost, protože takto jednoduše pojaté dělení neodpovídá vždy realitě.

Je skutečností, že naše (české) pojetí patického afektu ve smyslu psychogenně vzniklého mráкотného stavu na základě stoupajícího vzrušení při pokračujícím konfliktu je ve srovnání se zahraničními koncepty, kdy se patickým afektem rozumí takový silný afekt, který pochází zásadně buď z psychotického podkladu, organického postižení, intoxikace, nebo alespoň z extrémního vyčerpání organismu, dosti originální. Na straně druhé pak často nedostatečně akceptujeme názor, že i bez zjevného somatického podkladu, za výjimečných okolností (souhra nepříznivých faktorů, např. masivní dlouhodobá expozice silným stresorům), při negativním dopadu na méně odolného jedince, který je zřejmý, může dojít k afektivní reakci, která má ráz duševní poruchy, ovlivňující přičetnost, a nemusí přitom dojít k závažnější poruše vědomí, ale pouze vznikne vědomí zúžené.

Největší rozpory a obtíže při forenzním hodnocení afektivního jednání plynou z diagnostické nejistoty, z nemožnosti přesné diagnózy, přesného klasifikačního zařazení. Droba v roce 2002 na řadě kazuistik a jejich rozborů dokumentoval i tu skutečnost – nutnost vyrovnání se s otázkami, zda skutečně posuzujeme jednání a chování pachatele, jeho psychopatologii a viktimologické aspekty úplně nestranně a nenecháváme se strhnout vlastními emocemi, které v nás posuzovaný případ nepochybně vzbuzuje. Můžeme tak totiž velmi snadno překročit kompetence znalců.^{3,4}

Droba se spoluautory dále připouští ještě místo termínu „nezvládnutý afekt“ afekt vystupňovaný. Při něm je afekt abnormně kvantitativně vyjádřen a připouští i možné snížení především ovládacích schopností.⁴

Rozhodně však nelze doporučit užívání pojmu „nezvládnutelný afekt“, který doslova predikuje, že zvládnutí afektu bylo mimo možnosti či síly jedince, takže by vlastně šlo o synonymum pro afekt patický.²¹

Pojem nezvládnutý afekt je podle nás, ve shodě s Pavlovským, výrazem přijatelným pro velmi silný afekt. Problémem však zůstává, že praxe přináší mnoho příkladů vražedného jednání v afektu, které je v silném rozporu s osobností pachatele, s jeho životní filosofií, zásadami a jeho anamnézou. Používáme-li termín nezvládnutý afekt, pak rozpor osobnosti a trestného činu posuzujeme vždy pouze podle subjektivních měřítek.

Dá se tedy shrnout, že do budoucna zřejmě nevystačíme s polárním hodnocením afektů (prostý–patický), neboť nejspíše skutečně existuje přechod mezi těmito extrémními polohami. Nejspíše si musíme přiznat existenci afektu velmi silného, který vede ke stavům, „kdy rozpoznávací a hlavně ovládací schopnosti jsou více či méně narušeny...“. Nemůžeme zkrátka existenci nezvládnutého afektu (synonyma: afekt hraničně chorobný, afekt vystupňovaný) zcela ignorovat, již z důvodu frekvence jeho užívání, i když můžeme mít k němu výhrady. Ne zcela nepodstatným faktem je také skutečnost, že má řadu zastánců mezi skutečně erudovanými znalci, a to včetně jeho možného forenzního dopadu.^{3,4} Ve shodě s Pavlovským jsme toho názoru, že zpřesnění a určitá kvantifikace je určitým podkladem, i když zatím bohužel nejspíše pouze přibližným, pro určení stupně narušení rozpoznávacích a ovládacích schopností a zpřesňuje tak následně pohled i posouzení psychického stavu pachatele soudem. Pavlovský by místo osidné kvantifikace afektu doporučil „zaštítění“ svých závěrů použitím diagnostické jednotky Akutní reakce na stres (F43.0). Pojem nekontrolovaného afektu dle našeho názoru nevyklučuje určité kontinuum mezi afektem prostým a patickým a poskytuje znalci dostatečnou volnost při rozhodování v konkrétním a prakticky neopakovatelném případě.

Jak již bylo výše naznačeno, naše pojetí zločinů v afektu se od zahraničního poněkud odlišuje, byť z našeho hlediska afektu nepatickému bývá v zahraničí přičítán větší forenzní význam. V zahraniční literatuře se objevuje termín afektu nezaviněného, kdy soud jej považuje za přinejmenším okolnost polehčující, ale za určitých okolností (např. osobnostní predispozice) za podmínku zmenšené přičetnosti. Například v SRN se používá termín silné afektivní vzrušení, který taktéž může implikovat, je-li spojen například s velkým vyčerpáním, nepřičetnost. Podmínkou je afekt silný, tedy stupně vysokého nebo velmi hlubokého, kdy jeho závažnost je posuzována identicky jako stavy s narušeným vědomím. Oproti zahraničí je zde tedy rozdíl zásadní, kdy se akcentuje skutečnost zaviněného nebo nezaviněného afektu. V některých státech USA doposud, je-li spáchán trestný čin vraždy pod vlivem afektu a nejedná se o tzv. predatorní, instrumentální agresi, je tato skutečnost brána jako dostatečný podklad ke snížení odpovědnosti v tom smyslu, že vražda bývá překvalifikována na zabití, což má význam zcela zásadní.

Všeobecně však převažuje hledisko, že kompetence k hodnocení vlivu prostého afektu (normální psychické reakce) přísluší soudu. Psychiatr stejně tak v zahraničí jako u nás by měl předestřít ohledně úměrnosti, kvality afektu určité podklady, které je snad možno chápat jakožto okolnosti tzv. polehčující.

Výše uvedené, tedy rozhodně nejen rozpory v terminologii, ale i možné rozdílné vyhodnocení znalcem, je dostatečným důvodem, aby zájem o zločiny v afektu neupadal, ale právě naopak. Aby i cestou hledání možných biologických markerů, podmiňujících takové delikventní chování, bylo možné delikty v afektu i přesněji vyhodnotit z hlediska znaleckého.

Autoři doporučují, díky stavu současných poznatků, setrvat v terminologii na afektu prostém a afektu patickém. Toto rozdělení při posuzování zločinů v afektu se jeví

i ke dnešnímu dni jako naprosto zásadní. Další terminologické rozměňování rozhodně nepřispívá k jednotě při znaleckém vyhodnocování.

Nabízí se závěr, že v době klasifikačních systémů by mělo platit, že:

- většina trestných činů, spáchaných v afektu měla být posuzována bez snížení ovládacích schopností
- především by mělo dojít k rozlišení, zda došlo ke zločinu v rámci afektu prostého, nebo v rámci afektu patického – který je spojen s kvalitativní poruchou vědomí
- neměl by být používán pojem „nezvládnutý afekt“
- neměl by být používán pojem „nezvládnutelný afekt“
- všichni zainteresovaní, znalci psychiatrie především, by měli mít na mysli, že přechod mezi afektem prostým a patickým (často neostrý, obtížně prokazatelný), jeho detekce, je jedním z nejobtížnějších úkolů forenzní psychiatrie
- kvantifikace afektu prostého (v kontextu kriminálních deliktů) dosud čeká na nezpochybnitelné vymezení (je-li to ovšem vůbec možné), všeobecně přijatelné terminologické označení pro různé stupně afektu prostého a dosud ještě ne patického.

PŘÁVNÍ KOMENTÁŘ

Problémy, jimiž se v tomto textu zabýváme, jsou i nadále velmi aktuální vzhledem k systematické úmyslné usmrcení obsažené v novém trestním zákoníku (zákon č. 40/2009 Sb., ve znění novely č. 306/2009 Sb., účinný od 1. 1. 2010). Po vzoru zahraničních právních úprav činí tento zákon rozdíl mezi *vraždou* (§ 140) a mírněji trestným *zabitím* (§ 141), které bylo spácháno „v silném rozrušení ze strachu, úleku, zmatku nebo jiného omluvitelného hnutí mysli anebo v důsledku předchozího zavrženíhodného jednání poškozeného“. Prostřednictvím stejných polehčujících okolností je vymezeno i „ublížení na zdraví z omluvitelné pohnutky“ dle § 146a tr. zák. V rámci trestného činu vraždy se navíc rozeznává kvalifikovaná skutková podstata *vraždy spáchané po předchozím uvážením nebo s rozmyslem* (§ 140 odst. 2). Osvědčená privilegovaná skutková podstata vraždy novorozeného dítěte matkou byla zachována (nyní § 142). Je patrné, že zákonodárce používá k větší diferenciaci trestní odpovědnosti znaků subjektivního a psychologického rázu, jejichž vymezení úzce souvisí s nastíněnými otázkami afektu pachatele. Tato skutečnost se zřejmě promítne i do požadavků soudu vůči znalci.^{23,24}

Pro forenzní psychiatrii a psychologii se jako velmi svízelné může jevit již staronové rozlišování mezi prostou vraždou a tzv. vraždou *premeditativní* dle § 140 odst. 2. Formy tzv. premeditace (v našem zákoně *předchozí uvážením* a tzv. *rozmysl*) mají charakterizovat *kvalitu rozhodování* pachatele (formování jeho vůle) jako spíše racionální (rozumové), chladnokrevné, a nikoli spontánně-emocionální.²⁰ Pachatel má větší možnost zabývat se pohnutkami jej od trestného činu odrazujícími (představou důsledků činu, morálními imperativy, obavou z potrestání atd.), má určitou dobu na to, uvědomit si závažnost a škodlivost zamýšleného jednání, přesto však na svém rozhodnutí

spáchat trestný čin setrvá.^{8,24} Premeditativní vražda předpokládá rozhodnějšího a otrlejšího pachatele.

Podle trestněprávní nauky, jedná-li pachatel po předchozím uvážení, jedná na základě určitého *plánu* (v trestném ději lze obvykle rozeznat stadiu přípravy). Mezi pojetím vražedného úmyslu a uvedením tohoto úmyslu ve skutek bývá časový odstup.¹⁴ Skutečné dělítko mezi prostou vraždou a vraždou kvalifikovanou dle § 140 odst. 2 však tvoří zřejmě tzv. *rozmysl*, znak inspirovaný starší německou trestněprávní teorií. V důvodové zprávě k trestnímu zákoníku je tento znak vymezen z hlediska časového odlišně než předchozí uvážení, neboť myšlenková aktivita pachatele se tu neodehrává s časovým odstupem od spáchání trestného činu. Dle důvodové zprávy v případě rozmyslu „může jít i o velmi krátkou úvahu, při níž pachatel jedná uváženě, ale nikoli po předchozím uvážení“.²³ Jedná-li pachatel s rozmyslem, chybí tedy delší fáze plánování, avšak pachatel měl přesto možnost (byť i krátkou) zhodnotit situaci racionálně a jeho postup vykazuje jistou uvážlivost. Je zřejmé, že rozmysl nemůže být nejzákladnější rozumovou úvahou, která musí být dána u příčetného pachatele každého úmyslného trestného činu – jde tudíž o úvahu určitým způsobem kvalifikovanou, o určitý vyšší stupeň racionální kontroly pachatele nad trestným jednáním, který by měl být zřejmě charakterizován jistou iniciativností, účelností či cílevědomostí.

Důvodová zpráva ovšem dále charakterizuje rozmysl jako „odlišení od afektu a podobných stavů“. Nelze proto vyloučit, že soudní praxe začne vykládat znak „rozmyslu“ dichotomicky jako *nepřítomnost* patrného afektu pachatele, což *a contrario* učiní z vraždy prosté dle § 140 odst. 1 afektivní delikt (bez splnění polehčujících okolností charakteristických pro zabití dle § 141, viz dále). Vůči znalci lze proto vedle běžných otázek ohledně ovládacích a rozpoznávacích schopností očekávat i požadavek na specifikaci míry afektivního rozrušení pachatele v době před spácháním a při spáchání trestného činu. To může vést k četným nedorozuměním již proto, že určitá vyšší míra rozčilení je samozřejmá u každého pachatele násilného deliktu. Znalec by měl být zpravidla s to soudu osvětlit, zda se ze strany pachatele jednalo např. o spontánní a nepromyšlenou agresi v rámci interpersonálního konfliktu, či zda vražedné jednání bylo pro pachatele spíše účelným a jistou uvážlivost vykazujícím řešením. Znalec by měl z odborného hlediska rovněž osvětlit širší souvislosti spontaneity vražedného útoku (zda se např. nejednalo o projev závažně narušené osobnosti pachatele ve smyslu některé z poruch dle F60.1, F60.30 MKN-10 atp.). Připomeňme, že dlouhodobé „zanášení se“ myšlenkou na trestný čin může být v jistých případech projevem menší rozhodnosti a vyšší míry zábran pachatele, tedy přesně opačných charakteristik, než které má ust. § 140 odst. 2 tr. zák. fakticky zohledňovat (větší rozhodnost, otrlost atd.).

Z hlediska znaleckého posuzování afektivních deliktů je však vedle premeditativní vraždy zcela klíčovou změnou zavedení nových privilegovaných skutkových podstat *zabití* (§ 141) a *ublížení na zdraví z omluvitelné pohnutky* (§ 146a). Je třeba předeslat, že dikce těchto ustanovení již stačila v rámci trestněprávní nauky vyvolat výkladové kontroverze. Především není zcela jasné, zda se znak „v důsledku předchozího zavrženíhodného jednání

poškozeného“ (tzv. provokace) může uplatňovat samostatně, tzn. i bez současného „silného rozrušení“, resp. „omluvitelného hnutí mysli“. Převážná část autorů se zatím příklání k výkladu, že jde o dva samostatné okruhy privilegujících okolností, které se však navzájem nevylučují a mohou se v konkrétních případech prolínat.^{14,19,20,24} Pro účely tohoto článku mají význam trestněprávní východiska znaku „silného rozrušení“ pachatele jako „omluvitelného hnutí mysli“, který byl zformulován po vzoru zahraničních úprav tzv. afektdeliktů (zejm. § 213 něm. tr. zák. a § 76 rak. tr. zák.). Podle trestněprávní teorie má *omluvitelné hnutí mysli* představovat reakci pachatele na mimořádně vypjaté životní okamžiky, která je sice reakcí nepřiměřenou, avšak do jisté míry lidsky pochopitelnou. Mělo by se jednat o případy, kdy byl pachatel vystaven situaci podle obecných měřítek vysoce zátěžové, v níž by kterýkoli rozumně uvažující člověk, dbalý etických norem, mohl do obdobného silného rozčilení snadno upadnout (z cizí literatury např.²⁷, dále také^{8,20,24}).

Pro aplikaci privilegované skutkové podstaty zjevně není rozhodné, zda znalec konstatuje zmenšení rozpoznávacích či ovládacích schopností v důsledku vystupňovaného či „nezvládnutého“ afektu. Z hlediska trestního práva je zde patrně kladen větší důraz na objektivně zjiitelné mimořádné okolnosti případu než na samu otázku intenzity rozrušení, které tyto okolnosti vyvolaly. Existence nového ust. § 141 o zabití by znalci mohla ulehčit situaci v tom ohledu, že postačí situačně podmíněný nepatologický afekt pouze konstatovat, aniž by byl znalec tlačěn do jeho bližší *kvantifikace*, což je často nesmírně obtížné, ne-li nemožné. Zdánlivě by tak došlo na slova Študentova, který vždy prosazoval, že znalec má soudu umožnit toliko odlišení případů v zásadě normální (nepatologické) reakce od případů reakce vyložené chorobného rázu (tzv. patický afekt), zatímco vše ostatní je v kompetenci soudu, a má být zohledněno v tzv. polehčujících okolnostech. Dle nové úpravy je skutečně jen na soudu, aby na základě obecných hodnotových měřítek posoudil „omluvitelnost“ afektivní reakce pachatele, zejména její úměrnost vnějším podnětům, a také skutečnost, zda pachatel sám svým zaviněným jednáním situaci pro něj stresující nevyvolal.¹⁴ Takové posouzení však pravděpodobně bude do značné míry vycházet právě ze zjištění znalců z psychiatricko-psychologických odvětví, po nichž bude v souvislosti s trestnými činy dle § 141 a 146a požadováno, aby co nejpodrobněji charakterizovali psychický stav pachatele *tempore criminis*.

Znalec by měl po odborné stránce patrně osvětlit ráz afektivní reakce pachatele v rovině *kvalitativní* (tzn. původ a zabarvení afektu). Zákon totiž jako příklady původu „silného rozrušení“ uvádí *strach, úlek a zmatek*. Je tím naznačeno, že zákonem požadované silné rozrušení pachatele má spíše astenický, obranný charakter.¹⁴ Aplikaci ust. § 141 (146a) však a priori nelze vyloučit ani pro případ, že pachatel jednal v afektu hněvu, a to i tehdy, nebude-li možno dovodit „předchozí zavrženíhodné jednání poškozeného“. Může jít např. o extrémní případy tzv. „přenosu afektu“, kdy mimořádnými vnějšími okolnostmi silně stresovaný pachatel zaútočí na základě méně závažného příkoří ze strany třetí osoby. *Jiným omluvitelným hnutím mysli* – příčinou silného rozrušení pachatele – může být

např. žal či náhlé zoufalství z bezvýhodných osobních poměrů, ale i duševní stav způsobený změnami somatickými (silná bolest, vyčerpání, vyhladovění, dehydratace atp.^{20,24}). Znalec by měl proto soudu rovněž objasnit krátkodobou i dlouhodobější motivaci pachatele, intenzitu, ráz a dopad vnějších situačních stresorů, které afektivní vzrušení vyvolaly, včetně vzájemné úměrnosti afektivní reakce a iniciující události v porovnání s běžnou populační normou. V souvislosti s tím by znalec měl soudu z odborného hlediska také přiblížit osobnost pachatele a kauzální vztah jeho osobnostních rysů a predeliktní situace, resp. psychického rozpoložení, v němž se pachatel trestného činu dopustil. Jednání ve smyslu § 141 či 146a by mělo totiž být v kontextu osobnosti pachatele něčím výjimečným, podmíněným toliko závažnými nepříznivými okolnostmi, za nichž k trestnému činu došlo. Německá nauka v této souvislosti užívá výrazu „Persönlichkeitsfremd“ – reakce cizí osobnosti pachatele, blíže viz literaturu.^{8,20}

Vrací se tedy věčná otázka, do jaké míry lze v konkrétních případech mezi příčinami afektivního chování objektivně odlišit vklad osobnostní struktury pachatele a vnějších situačních podnětů. Zároveň je vhodné mít na zřeteli rozdíl mezi úkoly trestního práva a úkoly medicíny či psychologie. Úkolem trestního práva není vyčerpávajícím způsobem pochopit a popsat psychické příčiny a ráz chování pachatele. Dispozice trestněprávní normy není diagnózou, ale vždy pouze ideální abstrakcí, zahrnující jen ty nejdůležitější charakteristické znaky obvykle se vyskytujícími společensky škodlivých jednání.

Zdá se, že napříště pro dopad práce znalce psychiatra, vyhodnocení zločinu v afektu ze soudně psychiatrického hlediska bude v tomto ohledu nápomocný i nový trestní

zákoník, kde je oproti trestnému činu vraždy stavěn mj. § 141 zabítí: Kdo jiného úmyslně usmrtí v silném rozrušení ze strachu, úleku nebo jiného omluvitelného hnutí... a konečně snad tak možná dojde na slova Študentova, který vždy prosazoval to, že po znalcově vyjádření, zda se jedná o afekt patický či prostý, vše ostatní je v kompetenci soudu a může to náležitě zohlednit v tzv. polehčujících okolnostech.

Existence nového § 141 – zabítí (pod vlivem silných emocí, tedy i afektu) znalcům nejspíše ulehčí situaci v tom ohledu, že nebudou tlačeni do kvantifikace prostého afektu (často ovšem sami sebou, nutno podotknout, vlastně ve snaze zdůraznění, jim nepřislušejících, polehčujících okolností!), což je často nesmírně obtížné, ne-li nemožné. V novém trestním zákoníku se zdůrazňuje, že se opětovně zavádí rozlišení vraždy podle tzv. dolus praemeditatus (uvážené, předem rozmyšlené chování) od úmyslu pojatého v prudkém hnutí mysli (tzv. dolus repentinus, affectus, impetus).

Výše uvedené, tedy rozhodně nejen rozpory v psychiatrické terminologii, ale i možné rozdílné vyhodnocení znalcem je dostatečným důvodem, aby zájem o zločiny v afektu neupadal, ale právě naopak. Aby kupříkladu i cestou hledání možných biologických markerů, podmiňujících takové delikventní chování, bylo možné delikty v afektu i přesněji vyhodnotit z hlediska znaleckého.

Do budoucna je nutné sledování kauz řešících zločiny v afektu z hlediska psychiatricko-soudněznaleckého, za situace, kdy platí nový trestní zákoník. Dále pak zajistit náležitou diskusi nejen mezi znalci – lékaři, psychology, ale i mezi právníky, která by reflektovala nově vzniklou situaci danou existencí nového trestního zákoníku.

LITERATURA

1. Droba S. Symbiotické psychozy. Trenčianské Teplice: XVIII. Soudně psychiatrická konference; 1995.
2. Droba S, Lexman J. Posudzovanie trestnej činnosti v našej znaleckém praxi. Brno: XX. Soudně psychiatrická konference; 1997.
3. Droba S, Lexmann J, Vaňko P. Eště k otázkám forenzného posudzovania násilných skutkov v afektě. Soláň: XXV. Soudně psychiatrická konference; 2002.
4. Droba S, Lexmann J, Vaňko P. Poznámky k forenznej afektológii. Liptovský Ján: XXVII. Slovensko-česká súdno-psychiatrická konference; 2004.
5. Frankovič L, Garaj V, Droba S. Úskalnia při vyšetrovaní agresivního klienta pre znalecké účely. XX Soudně psychiatrická konference; 1997.
6. Guensberg E. Všeobecná psychiatria. Bratislava: Univerzita Komenského; 1956.
7. Horáček J, Švestka J. Psychopatologie (obecná psychiatrie). In Höschl et al. Psychiatrie. Praha: Tigris; 2002.
8. Hořák J. Vražda a zabítí v novém trestním zákoníku. Bulletin advokacie 2009; 10: 53–65.
9. Höschl C et al. Psychiatrie, Praha: Tigris; 2004.
10. Hynek K. Agresivita – rozpoznávací a ovládací schopnosti. Brno: XX. Soudně psychiatrická konference; 1997.
11. Janík A. Abnormní reakce. Nepublikovaný rukopis; 1964.
12. Janík A. Motivace trestné činnosti z pohledu psychiatra. In: Baštecký J et al. Základy soudní psychiatrie. I. Obecná část. Praha: IPVZ; 1997: 133–137.
13. Janík A, Dušek K. Diagnostika duševních poruch. Praha: Avicenum; 1974.
14. Jelínek J et al. Trestní právo hmotné. Praha: Leges; 2009.
15. Kalvach Z. Posuzování trestných činů, spáchaných v afektu v době operačních klasifikačních systémů. XXVI. Soudně psychiatrická konference; 2003.
16. Krekule P. Patická opilost, patický afekt, patická rozespalost – podobnosti a rozdíly v symptomatice, etiologii, posudkovém hodnocení. Trenčianské Teplice: XXX. Soudně psychiatrická konference; 2007.
17. Krekule P. Predelikventní osobnost, predelikventní symptomatika a vražda. Brno: XX. Soudně psychiatrická konference; 1997.
18. Krekule P, Malý V. Patická rozespalost. XIX. Soudně psychiatrická konference; 1996.
19. Kuchta J et al. Kurs trestního práva. Trestní právo hmotné. Zvláštní část. 1. vydání. Praha: C. H. Beck; 2009.
20. Novotný O, Vokoun R, Šámal P et al. Trestní právo hmotné. Zvláštní část. 6. vydání. Praha: Wolters Kluwer; 2010.
21. Pavlovský P et al. Soudní psychiatrie a psychologie. Praha: Grada; 2009.
22. Raboch J, Zvolský P et al. Psychiatrie. Praha: Galén; 2001.
23. Šámal P. Osnova trestního zákoníku 2004–2006. 1. vydání. Praha: C. H. Beck; 2006.
24. Šámal P et al. Trestní zákoník II. § 140 až 421. Komentář. 1. vydání. Praha: C. H. Beck; 2010.
25. Študent V. Soudní psychiatrie a trestní právo. Praha: Univerzita Karlova; 1989.
26. Útrata R. Soudní psychiatrie. Praha: VÚPs; 1979.
27. Walder H. Vorsätzliche Tötung, Mord und Totschlag, StrGB Art. 111–113. Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht 1979; 96: 117–166.